

УДК 821.161.2-6.09

АЛЮЗІЯ ТА ЇЇ РОЛЬ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ ПРОЗІ РОМАНТИКІВ (НА МАТЕРІАЛІ ЛИСТУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ)

Оксана Свириденко, канд. філол. наук, доц.

*ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»
o.svyrydenko@ukr.net*

Стаття присвячена аналізу епістолярної спадщини українських романтиків. Аналізуються роль та функції алюзії в кореспонденціях А. Метлинського й О. Стороженка. Доведено, що алюзії в епістолярній прозі українських романтиків зумовлені процесами самопізнання і самовизначення адресантів, а також тим, що писали вони в підцензурних умовах.

Ключові слова: алюзія, лист, епістолярна спадщина, романтизм.

На тлі суттєвих здобутків вітчизняного літературознавства у галузі вивчення письменницького епістолярію (маємо на увазі праці М. Коцюбинської, О. Галича, Ж. Ляхової, В. Кузьменка, Г. Мазохи, А. Ільків та ін.) епістолярна проза українських романтиків залишається фактично недослідженою. У цьому контексті заслуговує на увагу монографія А. Ільків «Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини ХІХ — початку ХХ століть» (Івано-Франківськ, 2016), у якій досліджено романтичний інтимний лист другої половини ХІХ століття на проблемно-тематичному та образному рівнях.

Проте в цілому українська романтична епістолярна проза потребує комплексного детального вивчення на рівнях макро- і мікропоетики. Особливо це стосується епістолярної спадщини тих митців доби романтизму, яких радянські літературознавці ідентифікували як своєрідних антиподів Т. Шевченка. Йдеться, зокрема, про А. Метлинського, який в добу радянського літературознавства отримав ярлик так званого реакційного, пасивного романтика, чи, наприклад, про О. Стороженка, який у літературознавчій думці фігурував здебільшого як «талановитий анекдотист» (І. Франко), що «не дбав про ідейність творів» (А. Ішук), як автор, «який ніколи не сягає вглиб події» (С. Єфремов).

Епістолярному доробку цих романтиків пощастило ще менше, ніж їхній художній спадщині. Опубліковані А. Шамраєм у другому

томі книги «Харківська школа романтиків», листи А. Метлинського так і не стали об'єктом наукових досліджень. Так само недослідженим є епістолярій О. Стороженка. Утім, епістолярна спадщина цих митців, як і решти українських романтиків, містить чимало цінних матеріалів, які ілюструють феномен українського романтизму взагалі і романтичної епістолярної прози зокрема. Мета пропонованої статті — дослідити місце і роль алюзій у кореспонденціях згаданих вище авторів.

За спостереженнями А. Єлістратової, процес самопізнання і самовизначення, що відігравав надзвичайно важливу роль в епістолярній прозі романтизму, передбачав постійне апелювання до подій, які відбувалися на історичній арені, і співвіднесення сучасності з минулим і майбутнім. На думку вченої, саме цим зумовлюється надзвичайне значення тих літературних алюзій, які так часто з'являються в листах митців-романтиків або у вигляді прямих чи прихованих цитат, або у вигляді натяків. І якщо в епістолярній прозі XVIII століття літературні алюзії виконували дидактичну функцію або використовувалися для окраси вислову, то в епістолярному доробку романтиків вони органічно пов'язані з тканиною листа і невіддільні від образу автора [1, с. 343].

А. Метлинський увійшов в історію української літератури як похмурий геній. Цю обставину, як свідчить епістолярій митця, слід виводити не стільки із впливів західноєвропейської цвинтарної поезії, як зазначали окремі дослідники, скільки з особливостей тієї психічної структури, якою був наділений поет. За свідченнями сучасників, А. Метлинський був ідеалістом і песимістом водночас. Усе своє життя він прожив у самоті, яка надзвичайно гнітила його: «Страшущь тяжелых, долгих черных вечеров, налетающих ко мне с зимою», — писав А. Метлинський у листі до І. Срезневського від 26 вересня 1839 року. «Высказать сердце свое некому. Общество для меня при моем образовании и моей работе и тяжело и недоступно» [3, с. 141].

Мотив самотності нерідко знаходить у листах А. Метлинського надзвичайно оригінальне художнє втілення: «Кругом меня так пусто» [3, с. 132], «Я как natura Торричелли не терплю пустоты и потому стараюсь ее кое-чем наполнить» [3, с. 136]. А. Шамрай, коментуючи таке порівняння і працюючи безпосередньо з автографами листів А. Метлинського, писав, що «Метлинський говорить тут про вільні місця на поштовому папері і останні слова приписав на берегах» [3, с. 136].

Утім, цілком можна припустити, що у випадку з апелюванням А. Метлинського до результатів наукової практики Е. Торрічеллі йдеться також про психологічний процес самопізнання та самовизначення, який був нероздільно пов'язаний з епістолярною практикою митців-романтиків. Висловлюючись метафорично, можна стверджувати, що А. Метлинський остерігався пустоти, яка могла існувати не стільки на поштовому папері, скільки у його власному житті.

У листах А. Метлинського трапляються і безпосередньо літературні алюзії. Звертаючись до І. Срезневського, який перебував на той час у Петербурзі, А. Метлинський зовсім несподівано просив його вклонитися пам'ятнику Петра Великого. «Кланяйтесь от меня всем по дороге, кому поклон мой может доставить удовольствие и кто его стоит. ...А коли увидите государя или хоть министра Уварова, то скажите... слова Добчинского» [3, с. 128].

На відміну від попередньої, цю алюзію слід тлумачити не спробою самопізнання та самовизначення адресанта, а тим, що писав він в умовах поштової цензури. «Відсилаючи» І. Срезневського до тексту комедії М. Гоголя «Ревізор», у якій, окрім іншого, йдеться і про таке явище, як перлюстрація, А. Метлинський натякає на те, що висловити своє ставлення до государя чи міністра Уварова відкрито він не наважується. Привертає увагу пунктуаційне оформлення цитованого листа, яке якнайповніше розкриває його ідейний зміст: три крапки перед уміщеною алюзією (... слова Добчинского), а власне — перед зміною інтонації (відбувається перехід до іронічного тону), а також підкреслення (курсив) для посилення інтонаційної виразності листовної розмови, у підтексті якої приховане істинне ставлення адресанта до політики Російської імперії щодо України.

Про ставлення А. Метлинського до Петра Великого можемо судити з його передмови до збірника «Народные южнорусские песни». У тексті передмови А. Метлинський із гіркотою констатував, що саме з часів Петра Великого українська культура була поставлена на потік і пограбування заради створення «общенародной русской» культури, у складі якої українська культура позбавлялася ознак самостійності.

Характерно, що алюзії на текст комедії М. Гоголя «Ревізор» у листах А. Метлинського до І. Срезневського є найчастотнішими. У листі до І. Срезневського від 20 жовтня 1839 року, обмірковуючи свій можливий переїзд до Петербурга і створюючи проєкцію самого себе за допомогою образів гоголівської п'єси, А. Метлинський конкре-

тизує своє посилання на текст М. Гоголя: «Если найдете приличным поговорить гденибудь обо мне, зри разговор стр. X, строка Добчинский, или Бобчинский» [3, с. 131]. Як і в попередньому листі, А. Метлинський посилює інтонаційну виразність уміщеного натяку за допомогою виділення ключових слів. І сама інтонація, і зміст цієї алюзії очевидно були добре зрозумілі І. Срезневському. Можна лише зробити припущення, що мовилося про істинну суть діяльності тих українців, які відправлялися на службу Російській імперії. Текст листа і конкретика вміщеної в ньому алюзії дають підстави припустити, що А. Метлинський вважав їх ревізорами, які викривають справжнє ество цієї імперії. Адже та сцена з комедії «Ревізор», на яку посилається А. Метлинський, описує прихід Добчинського і Бобчинського, які першими повідомляють присутніх про приїзд ревізора. Характерно, що А. Метлинський у своїх різноманітних замітках не відділяв М. Гоголя від України й української культури, вважаючи його українським російськомовним письменником.

Трапляються випадки, коли А. Метлинський добирає алюзії за принципом парадоксу, тобто абсолютної невідповідності тим подіям, які описуються у листі. Приклад такої алюзії знаходимо у листі А. Метлинського до І. Срезневського від 1 квітня 1848 року. Тут слід зазначити, що листи романтиків у цілому позначені ліричною стихією, інформаційна складова у них здебільшого не відіграє важливу роль. Проте листи А. Метлинського до І. Срезневського характеризуються, окрім ліричної стихії, також яскраво представленою інформаційною домінантою, що пояснюється вимогою адресата, який опинився у далекому Петербурзі, отримувати максимум різноманітної інформації з життя Харкова і харків'ян. Тому в листах А. Метлинського, адресованих І. Срезневському, часом помічаємо надмір побутових подробиць: одруження, родини, хрестини, історії хвороб, причини суперечок, непорозумінь, переїзди та інші деталі з життя знайомих і не зовсім знайомих людей. Так, у вже згаданому листі до І. Срезневського від 1 квітня 1848 року А. Метлинський описує буденні справи П. Гулака-Артемівського, який на той час був ректором Харківського університету. А. Метлинський переповідає історію про витірку студента на прізвище Квініхідзе, який, маючи при собі пістолет, прийшов в будинок ректора, щоб помститися за те, що його нібито незаконно було відраховано з числа студентів. А. Метлинський детально описує цю безглузду, але небезпечну сутичку, приїзд

поліції, арешт та ув'язнення Квініхідзе і несподівано в дужках додає: «Из Шильон. узника» [3, с. 158]. Звичайно ж, таке іронізування щодо «мужності» та «духовного стоїцизму» Квініхідзе й абсолютно нелогічне «відсилення» І. Срезневського до поеми Байрона обумовило сміх адресата, який не цурався довідуватися навіть про анекдотичні ситуації, що траплялися в житті його знайомих, й надати листовній розмові між двома приятелями невимушеного тону.

Яскраві приклади використання алюзій знаходимо також у листах О. Стороженка. Усі кореспонденції О. Стороженка, що збереглися до нашого часу й дійшли до широкого загалу, можемо поділити на дві групи. До першої групи належать листи, адресовані російським видавцям О. Нікітенку та А. Краєвському. Ці листи мають діловий, офіційний, а почасти (з огляду на національну приналежність та соціальний статус адресатів) «вірнопідданський» характер. У них «покорний слуга» О. Стороженко клопоче перед «милостивими государями»-видавцями про видання своїх творів. Друга група — це дружні листи О. Стороженка до українського видавця В. Білого, який у сімдесятих роках був чи не єдиною ланкою, що єднала митця з Україною. В. Білий був людиною, котра вступивши в епістолярний діалог зі О. Стороженком, фактично рятувала його від самотності на чужині. Листи цієї групи є особливо цінними, оскільки в них О. Стороженко залишався максимально щирим і відвертим, незважаючи на тему розмови. У цих кореспонденціях яскраво окреслено не лише творчі й наукові плани митця. У посланнях до В. Білого він описує історію своїх творчих злетів і падінь, виказує ставлення до сучасників чи навіть вдається до психологічної інтроспекції, розкриваючи перед адресантом своє «я».

До особливостей епістолярної манери О. Стороженка зараховуємо той факт, що наявні в його епістолярних текстах алюзії виступають не засобом самоідентифікації адресата, а створюють додаткові художні можливості замасковано висловити своє ставлення до національних реалій, зумовлених жорсткою зовнішньою політикою Російської імперії.

Ставлення автора до імперської політики Росії фіксується, наприклад, із допомогою прізвищ-паронімів, які функціонують на рівні алюзій. Так, М. Катков, редактор «Московских ведомостей», який у 1863 році виступив із пристрасним обвинуваченням «малорусского сепаратизма», у листах О. Стороженка до В. Білого фігурує як Катон

[2, с. 563]. Мовилося про римського письменника і цензора, який вимагав знищення Карфагена як небезпечного конкурента Рима. Тож із підтексту епістоли звучить засудження московської ідеї Третього Риму, реалізація котрої призвела до повної колонізації України. Цей лист О. Стороженка «проливає світло» на ідейне спрямування його художньої прози, провідні ознаки якої — міфологізованість та інтертекстуальність. Як свідчить аналіз алюзій, характерних для художньої прози та епістолярної спадщини О. Стороженка, московській ідеї Третього Риму митець протиставив ідею Києва як Другого Єрусалима (невипадково у повісті «Близнецы-братья» Київ фігурує як «свій Єрусалим»), типову для давнього українського письменства та національної літератури XIX ст.

У листах О. Стороженка знаходимо ключі до тих художніх прийомів, які він застосовує як автор художньої прози. Йдеться про принципи надання прізвищ персонажам, про художнє обігрування цих прізвищ, які використовує Стороженко-письменник. Відтак антропоніми, розростаючись до рівня міфологем, стають елементами авторського міфу про Україну, основна властивість якого — історіософічність, тобто простеження національної духовності в ретроспективному аспекті, оскільки історія осмислюється романтиками як історія духу.

Для О. Стороженка міфологема імені стає однією із провідних у процесі кодування національного історичного простору. У прозі О. Стороженка антропоніми виступають насамперед засобом ідентифікації українства, що пов'язується із прагненням романтика художньо зафіксувати образ своєї нації. Із прізвищ персонажів прози О. Стороженка, як і епістол, прочитується авторське бачення національного минулого, сучасного і майбутнього.

Парадигма прізвиськ-міфологем одного з персонажів оповідання «Споминки про Микиту Леонтійовича Коржа» відбиває не тільки його власний життєвий досвід, але й духовний рух усього українства в історичному просторі. Представник козацької старшини Качалка отримує патент на чин прем'єр-майора Качалова. Але це нове прізвище, що фіксує «чуже» світобачення, є психологічно неприйнятним для українця Качалки. Тому «старий, було, шуткуючи, звав себе: «Примір маляр Відієрв». «Українці, — писав О. Стороженко, — мають звичай москалів звати відієрв, од того що прізвища (фамілії) у них найбільш кінчаються на «в» [2, с. 213].

Духовна деградація новоявленого українського панства фіксується з допомогою прізвищ-присудів на зразок: Драбина, Книш, Дудка, Покришка, Капелька, Малинка (повість «Близнецы-братья»). На особливу увагу заслуговує стороженківський герой Бульбашка, в образі якого міститься алюзія на гоголівського Бульбу. При цьому димінутив від гоголівського «Бульба» має історіософське звучання і сигналізує про духовне здібнення нащадків козацької старшини у ХІХ столітті.

Отже, алюзії, які містяться в епістолярній прозі українських романтиків, пов'язані насамперед зі спробою самопізнання та самовизначення адресантів. Водночас наявність алюзій у кореспонденціях українських митців доби романтизму пояснюється тим, що писалися ці листи в підцензурних умовах. Використовуючи такий художньо-стилістичний прийом, як алюзія, адресант міг не перейматися результатами можливої перлюстрації й донести до «посвяченого» адресата істинну суть сказаного у листі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Елистратова А. Эпистолярная проза романтиков // Европейский романтизм / [отв. ред. И. Неупокоева, И. Шетер]. — М. : Наука, 1973. — С. 309–351.
2. Стороженко О. М. Закоханий чорт : Історико-фантастичні повісті та оповідання / Олекса Стороженко. — К. : Дніпро, 2001. — 336 с.
3. Харківська школа романтиків : у 3 т. / [ред., вступні статті й примітки А. Шамрая]. — Х. : ДВУ, 1930. — Т. 2. — 224 с.

АЛЛЮЗИЯ И ЕЁ РОЛЬ В ЭПИСТОЛЯРНОЙ ПРОЗЕ РОМАНТИКОВ (НА МАТЕРИАЛЕ ПЕРЕПИСКИ УКРАИНСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ)

Оксана Свириденко, канд. филол. наук, доц.

ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»

Статья посвящена анализу эпистолярного наследия украинских романтиков. Анализируются роль и функции аллюзий в корреспонденциях А. Метлинского и О. Стороженко. Доказано, что аллюзии в эпистолярной прозе украинских романтиков обусловлены процессами самопознания и самоопределения адресантов, а также тем, что писали они в подцензурных условиях.

Ключевые слова: аллюзия, письмо, эпистолярное наследие, романтизм.

**ALLUSION AND ITS ROLE
IN THE ROMANTICS' EPISTOLARY HERITAGE
(BASED ON THE CORRESPONDENCE OF UKRAINIAN WRITERS)**

*Oksana Svyrydenko, candidate of philological Sciences, associate professor
Pereyaslav-Khmelnytskyi state pedagogical University, Pereyaslav-Khmelnytskyi,
Ukraine*

In a sign of significant achievements of national literature in the study of literary epistolary (mean works M. Kotsyubynsky, O. Halych, Zh. Lyahova, V. Kuzmenko, H. Mazoha, A. Ilkiv etc.) remains Ukrainian romantics' epistolary prose practically unexplored.

However, contains epistolary heritage of the Ukrainian romantics, in particular A. Metlynsky and O. Storozhenko, many valuable materials that illustrate the phenomenon of Ukrainian romanticism in general and romantic epistolary prose in particular. The purpose of this article is to investigate the place and role of allusions in the correspondence of mentioned authors.

The article proves that the allusions in the Ukrainian romantics' letters are not self-sufficient artistic device. Allusion has never served as a simple decoration of the romantic's letters. Allusions has always been associated with the process of self-knowledge, which was inseparable from the romantics' epistolary practices. This process of self-knowledge included the constant reference to events that took place in the historical arena. The process of self-knowledge also involved the correlation of the present with the past and the future.

In the A. Metlynsky's letters outweigh literary allusions. These are allusion on the M. Gogol comedy, which allow A. Metlynsky to express in a latent form the political thoughts. Rarely in the A. Metlynsky's letters you can find allusions to the John Byron's poems. Even more rarely contains A. Metlynsky in his letters hints at a scientific theory. Allusions of this type help the author to reveal the psychological state. In the O. Storozhenko's letters allusions to historical events from the Roman Empire's history are dominated. Through such allusions demonstrates O. Storozhenko his attitude to the policy of another Empire — the Russian Empire.

So, the allusions, which in the Ukrainian romantics' letters are contained, are associated with an attempt of addressant's self-knowledge. At the same time, the presence of allusions in the Ukrainian artists' letters of the romantic era due to the fact that these letters were written in the context of censorship. Therefore, only with the help of the hints could these letters convey to recipients the true essence.

Key words: *allusion, letter, epistolary heritage, the romanticism.*

REFERENCES

1. Elistratova, A. (1973), Jepistoljarnaja proza romantikov [The epistolary prose of the romantics], Evropejskij romantizm [European romanticism], otv. red. I. Neupokoeva, I. Sheter, Nauka, Moskva [in Russian].
2. Storozhenko, O. M. (2001), Zakokhanyi chort : Istoryko-fantastychni povisti ta opovidannia [Love hell : Historical fiction novels and short stories], Dnipro, Kyiv [in Ukrainian].
3. Kharkivska shkola romantykiv [Kharkiv school romantics], red., vstupni statii y prymitky A. Shamraia, (Vol. 1–3), Vol. 2, DVU, Kharkiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22 лютого 2017 р.